

(Onderstaand lemma zal opgenomen worden in het *Vrijzinnig Handlexicon* dat in voorbereiding is. Gaarne niet vermenigvuldigen of verspreiden: slechts voor gebruik van deelnemers aan het Open College "Postmodern Belijden. Augustinus voor vrijzinnigen", juni 2020, VU-Doopsgezind Seminarium.)

Individu

'Zelf moet gij 't zoeken en zelf moet gij 't vinden': met deze regel opende de negentiende-eeuwse remonstrantse predikant en dichter De Genestet zijn bundel *Leekedichtjes*. Het illustreert het vrijzinnige accent op het individu, waar hij of zij, los van de dwang van kerk- en leergezag, zelf vorm en inhoud geeft aan verworven geloofsinzichten. Het begrip 'individu' (Lat. *individuum*, ondeelbaar) duidt daarbij op de mens als ondeelbare entiteit, als een zelfstandig deel van de soort (van Dale). De zienswijze waarbij dit individu centraal staat, kent in de Westerse cultuurgeschiedenis een rijke historische achtergrond.

In '*Een beetje geloven*', de rond de milleniumwende verschenen staalkaart van de Nederlandse vrijzinnigheid, schetst kerkhistoricus Eric Cossee de specifieke wortels van het vrijzinnig gedachtegoed. Het is geworteld in Reformatie van de zestiende, zeventiende eeuw, in de Verlichting van de achttiende en ten dele ook uit de Romantiek van de negentiende eeuw. Daarbij beklemtoonde de Reformatie de nadruk op de persoonlijke verantwoordelijkheid van de gelovige en legden Verlichting en Romantiek nadruk de autonomie van die religieuze persoonlijkheid. In het daaropvolgende negentiende-eeuwse modernisme streefde de 'moderne mensch' op autonome wijze naar een synthese tussen geloof en wetenschap. Vanuit deze historische bedding ontwikkelde zich een nadruk op het autonome individu en zijn of haar individuele godsdienstige beleving. Zo hanteert de godsdienstfilosoof Han Adriaanse in de eerdergenoemde bundel de volgende definitie: 'vrijzinnig is wie aan individuele gelovigen de bevoegdheid toekent om zelf over aard en inhoud van hun geloof te beslissen'. Hoewel het geloofsinzicht niet afgesneden is van de vormende invloed van anderen, zoals ouders, opvoeders, leraren en anderen, markeert dit beginsel van het kompas van het eigen inzicht de vrijzinnige positie ten aanzien van orthodoxere geloofsvarianten.

Het eenzijdige karakter van dit accent op het individuele geloof, in het verleden met name ontstaan in reactie op dwingelandij van kerkelijke structuren en autoriteit, is door diverse hedendaagse auteurs onderkend en gekritiseerd. In '*Geloof zonder zekerheid*' legt de Amerikaanse theoloog Paul Rasor, vanuit een Amerikaans unitarisch perspectief (de vrijzinnige theologische stroming die nadruk legt op de eenheid van God en het dogma van de triniteit verwerpt),

algemene aan de vrijzinnigheid inherente, spanningen en ambivalenties bloot. Voor de Amerikaanse context, spreekt hij daarbij, met een beroep op de Amerikaanse godsdienstsocioloog Robert Bellah, zelfs van 'ontologisch individualisme'. In dat geval zijn individuen van wezenlijk belang en komt de gemeenschap op de tweede plaats. Die vrijzinnig-moderne individualistische opvatting van het zelf is, volgens Rasor, echter niet langer houdbaar. Het is gebaseerd op een gedateerd paradigma en houdt geen rekening met de negentiende- en twintigste-eeuwse filosofische kritiek daarop van Hegel, Marx, Nietzsche en Freud. Vanuit diverse perspectieven plaatsten laatstgenoemden vraagtekens bij het Verlichtingsidee van het rationele, autonome 'ik'. De echte aanval op het individuele subject kwam in de eerste decennia van de twintigste eeuw met de sociale psychologie van Amerikaanse denkers als John Dewey en George Mead, die meenden dat het menselijke zelf al van nature een sociaal zelf is. Parallel aan de biologische uitwisseling van organismen met hun natuurlijke omgeving staan mensen, voor hun bestaan en groei, in een wederkerige afhankelijkheid met hun sociale omgeving. Er bestaat geen individueel 'ik' zonder een sociaal 'mij'. Beide aspecten zijn van belang voor het proces van zelfontplooiing. Voortbouwend op deze gedachten zijn individualisatie en socialisatie voor de Duitse filosoof Jürgen Habermas twee kanten van dezelfde medaille. Het zelf is een wordingsproces, in voortdurende wederkerige relatie met de gemeenschap. Het wordt intersubjectief gevormd en is ingebed in voorgegeven verbanden.

Tegenwoordig hebben de meeste vrijzinnige theologen de lessen van dit intersubjectieve paradigma in hun theologische antropologie geïntegreerd. Zo is het kwetsbare zelf in de 'ervaringstheologie van kwetsbaar leven' van de remonstrantse hoogleraar Christa Anbeek ten diepste relationeel en mede afhankelijk van de soms tragische lotgevallen van anderen. Het gedeelde fundament van deze theologie is niet gelegen in een heilige bron, theologisch document of goddelijke openbaring, maar wordt gevormd door zogeheten 'contrast- of grenservaringen' waarin de vanzelfsprekende geborgenheid van het bestaan wegvalt. Niet in de voortkabbelende alledaagsheid, maar vooral door ingrijpende verlieservaringen wordt duidelijk hoezeer ons eigen bestaan met dat van anderen is verweven. Wanneer wij een geliefde verliezen, verliezen wij ook iets van onszelf en worden wij, in meer of mindere mate, van onszelf onteigend. Juist de focus op kwetsbaarheid als *condition humaine*, opent de mogelijkheid deze diepere, fundamentele onderlinge verbondenheid aan het licht te doen treden.

Ook in de context van het vrijzinnige belijden wordt wel erkend dat het *credo* ('ik geloof') vervulling en correctie nodig heeft van het *credimus* ('wij geloven'). Zo leidde deze gedachte in 2006 in remonstrantse kring tot een interactief samengestelde nieuwe belijdenis. Hoe onopgeefbaar het achterliggende beginsel

van de individualiteit van het vrijzinnige gebruik van de persoonlijk geformuleerde belijdenis ook is, zo meende men, geheel absoluut is het niet. Ook dat dient, in de huidige postchristelijke, religieus pluralistische setting, in zijn relativiteit te worden gezien met als doel tot gezamenlijke geloofsarticulatie te komen. Juist bij vrijzinnigen bestaat immers het risico dat het geloofsgoed zo individueel wordt opgevat dat de 'eenheid in het nodige' (>tolerantie) onder druk komt te staan en het ook binnen de context van oecumene en andere religies en levensbeschouwingen moeilijk wordt aan te geven waarvoor men staat.

Samenvattend: met inachtneming van actuelere inzichten ten aanzien van de verhouding individu en gemeenschap is aandacht voor het individu en zijn of haar individuele geloofsleven een centraal, ook voor de toekomst blijvend relevant gegeven. Dit geldt zowel voor het intrinsieke belang van persoonlijke traditie toe-eigening en geloofsbeleving als de vrijwaring van geloofs- en gewetensdwang c.q. manipulatie door (kerkelijke) autoriteit. Dit sluit echter het belang van vormen van gezamenlijk gedeelde geloofsarticulatie, mits deze niet dwingend worden opgelegd, niet uit.

Antje van den Hoek

Verder lezen

- Anbeek, C. *Aan de heidenen overgeleverd, hoe theologie de eenentwintigste eeuw kan overleven*. Ten Have, 2013.
- Drees, W.B. (red.) *Een beetje geloven, actualiteit en achtergronden van het vrijzinnig christendom*. Uitgeverij Balans 1999.
- Goud, J. en Holtzapffel, K. J. (red.) *Wij geloven wat geloven wij, remonstrants belijden in 1940 en nu*. Uitgeverij Meinema, Zoetermeer 2004.
- Rasor, P. *Geloof zonder zekerheid, vrijzinnige theologie in de 21^e eeuw*, Uitgeverij Skandalon 2016 (oorspronkelijke Engelstalige versie 2005).

